

GAZDA ISTVÁN: JEDLIK ÁNYOS (1800–1895) 1858-AS TUDÓSTÁRSAI

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Király Árpád vezetésével.**

A Magyar Tudományos Akadémia az 1850-es években nem fogadhatott tagjai sorába új tagokat, az 1847-es tagválasztáson tíz levelező tagot és három tiszteleti tagot választottak, 1853-ban a már akadémikus Palotai József levelező tagból rendes taggá lett, de 1848 és 1858 között tagválasztó közgyűlést nem tarthatott a testület. A Bach-korszak bukása 1858-ban megkezdődött, germanizálási programjuk nem sikerült, a magyar tannyelvű iskolák mindent megtettek annak érdekében, hogy a magyar tanítási nyelvet ne tudja felváltani a német, a magyar tankönyveket nem helyettesítették mással, mindössze annyi engedményt tettek, hogy néhány nívós osztrák tankönyvet lefordítottak magyarra. Az egyetemeken tanítók közül néhányan – így Jedlik Ányos is – továbbra is magyar nyelven tartották előadásukat, sőt Jedlik 1850-ben az első, egyetemi szintű fizika tankönyvet is közreadta.

Az elmúlt évtizedek történelmi leírásai nemritkán néhány mondatos „summázatban” mesélték el a Bach-korszak történéseit, ez a történet azonban jóval összetettebb, levéltári forrásainak jó része még feldolgozatlan és kiadatlan, így leegyszerűsített, áttekintő vélemény nehezen adható erről a korszakról. Annyi azonban mindenképpen tudható róla, hogy – ahogyan egyes historikusok fogalmaztak – a hamu alatt nem aludt ki a parázs, s ahogyan – elsősorban a külpolitikai hatásoknak köszönhetően – enyhült a bécsi szigor, azonnal megjelentek a változtatást megvalósítani tudók és akarók, megindult a tudományos élet, napvilágot láttak új folyóiratok, s ezek sorában 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia a forradalom és szabadságharc leverését követő első, tisztújító, tagválasztó közgyűlést tartotta. Azt a közgyűlést, amelyen levelező taggá választották Jedlik Ányost is, majd néhány órára rá elnyerte a rendes tagságot is.

1858. december 15-én 11 tiszteleti tagot választott az Akadémia, levelező tagból rendes taggá pedig 16-an léptek elő. És természetesen sok-sok év kihagyásával új akadémikusokat is választottak, szám szerint: 59 tudóst.

A tiszteleti tagok sorában találkozhatunk Balassa János nevével, a kiváló sebész a szabadságharc leverése utáni időszakban nem tartozott Bécs kegyeltjei közé, így 1858-ban már a magyar tudomány vezetői tudták őt rehabilitálni, egyben a tudós testületen belüli legmagasabb méltósággal, a tiszteleti tagsággal kitüntetni.

Vele egy időben lett tiszteleti taggá Kubinyi Ferenc és Mikó Imre gróf is. Utóbbi nem volt korábban tagja az Akadémiának, de az erdélyi tudományosságban betöltött vezető szerepével, az Erdélyi Múzeum-Egylet (mint második Akadémia) megalapításában való részvételével, egyben alapvető történelmi munkáival, igencsak megtisztelő hely illeti meg a magyar tudománytörténetben. Mikó Imre 1847 és 1849 között az erdélyi kincstárnoki posztot töltötte be, s ennek okán – no meg azért mert az erdélyi reformnemzedék jobbagyfelszabadításért is harcoló egyik vezetője, majd a székely nemzetgyűlés elnöke volt –, olmtüzi fogságot is szenvedett. A Bach-korszakban úgymond a passzív ellenállás politikáját választotta, majd az enyhülés éveiben, 1861-ben Erdély főkormányzója volt, rövid ideig. Andrassy Gyula

kormányában a közmunka- és közlekedésügyi miniszteri posztot töltötte be 1867 februárjától három esztendőn keresztül. Nem csak a Múzeum-Egyesület alapításában vállalt fontos szerepet, hanem nevéhez fűződik az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület 1844-ben történt megalapítása, s 1859-ben hozta létre a később róla elnevezett sepsiszentgyörgyi református kollégiumot. Ő volt a Magyar Történelmi Társulat egyik megalapítója egyben első elnöke. A kolozsvári Nemzeti Színház felügyelő bizottságának elnökeként is találkozunk a nevével, a Bach-korszak éveiben ő volt a színházi előadások egyik lelkes szervezője, sőt a színház épületét saját költségén nagyobbította meg és berendezését is felújította. És természetesen nevével hozható össze az, hogy 1872-ben Kolozsvárott megnyílt Magyarország második tudományegyeteme. Jedlik Ányossal együtt lett hát ő is a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Balassa János 1843-tól volt a Tudományegyetemen a sebészet professzora, a szabadságharc időszakában az orvosi kar igazgatója, majd a Közoktatásügyi Minisztériumban tanácsos, egyben a Honvédkórház igazgatója. Neki köszönhető az éterre való narkotizálás magyarországi meghonosítása, mert ez a szabadságharc idején sebesültek ezreinek adta vissza az életét, és biztosította azt, hogy a sebészek a hadi sérülteket gondosan elláthassák. A világ első országa Magyarország volt, ahol a harctéren megsérülteket az éteres bódítás segítségével tudtak sebészek megfelelően ellátni. A fentiekből következik, hogy a szabadságharc leverése után fogságot szenvedett, s csak 1851-ben foglalhatta el újra a tanszékét. Az orvostörténészek így emlékeztek rá: ő indította el a haladó magyar orvosok szervezkedését, s ennek eredményeként már az Akadémia úgymond második alapító közgyűlése, tehát 1858 után egy évvel elérték, hogy az orvosok magyar nyelvű folyóirata, az Orvosi Hetilap megindulhatott. A későbbi években neki köszönhető az Országos Közegészségügyi Tanács létrejötte. Tudós barátai között említhetjük Markusovszky Lajos nevét, aki az Orvosi Hetilap első főszerkesztője volt. Balassa János 1858 előtt nem volt tagja az Akadémiának, így Jedlik Ányossal egy időben nyerte el a tagságot.

Kubinyi Ferenc már korábban is kapcsolatban állt Jedlikkel, ő ugyanis – testvérével együtt – részt vett a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek szervezésében, továbbá Jedlikkel együtt alapító tagja volt a Magyar Természettudományi Társulatnak. A szabadságharc leverése után várfogságra ítélték, 1852-ben amnesztiával szabadult. 1862-ben Ipolyi Arnolddal és Henszlmann Imrével együtt vett részt annak a konstantinápolyi küldöttségnek a munkájában, akik a török földön őrzött korvinákat szerették volna visszaszerezni. Néhány valóban visszaérkezett, s az Akadémia gyűjteményébe került. A Magyarhoni Földtani Társulat elnökeként is ismertté vált a neve, s 1864-ben ő állított emléket korábbi akadémikus-társának, Petényi Salamon Jánosnak. Kubinyi Ferenc már 1841-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett, majd a rendes tagságot átugorva választották tiszteleti taggá 1858 decemberében.

Jedlik Ányos 1858-as tudós társai valamennyien szakmájuk legjelesebbjei. Ekkor lett rendes tag a csodálatraméltó Arany János, a szótáríróként ismert nyelvész, Ballagi Mór, aki a zsidó tudományosság neves képviselőjeként művei egy részét még Bloch Móric néven adta közre, s 1840-ben Eötvös József felszólítására – az emancipáció érdekében – ő írta meg a Zsidókról című röpiratot, amelyhez a neves természettudós Vajda Péter írt előszót. A szabadságharcban való részvétele miatt Ballagi tanár urat Szarvasra internálták, ahol egy ideig még nem taníthatott, 1851-ben Kecskemétre hívták a református teológiára, majd 1855-től Pest-Budán volt a Református Teológiai Akadémia tanára. A magyar nyelv teljes szótárát 1866 és 1873 között ő adta közre, s szinte napjainkig használják az 1893–94-ben megjelent német szótárát is. Teológus volt, nyelvész és elsősorban szótáríró, de ne feledjük, hogy az egyetemen bölcséletet és felsőbb matematikát tanult, Párizsban pedig mérnöki tanulmányokat folytatott. Ilyen sokoldalú személyiség volt Jedlik kortársa, aki 1840-ben lett az Akadémia levelező tagja, 1858-ban pedig rendes tag.

Fényes Elek 1837-be lett az Akadémia levelező tagja, 1858-ban pedig rendes tag, s ebbéli tagságát 1867-ben levelező tagsággá minősítették vissza, valószínűleg jogtalanul. A magyarországi statisztikai tudomány legkiválóbb személyiségéről van szó, aki kezdetben jogot tanult, majd az Országos Magyar Gazdasági Egyesület munkájában vett részt, azután az Iparegyesületben tevékenykedett, a Nemzeti Kör alelnöke lett, 1848-ban pedig Szemere Bertalan nevezte ki a Belügyminisztérium osztálytanácsosává, egyben megbízta a Statisztikai Hivatal megszervezésével. A szabadságharc idején a Forradalmi Vészbíróságnak is tagja volt. A szabadságharc leverése után fogságba került, majd egy biztosító társaságnál dolgozott. Tudós kollégái azzal rehabilitálták, hogy az Akadémia rendes tagjává választották, de mivel nem tartott székfoglalót, később törölték a tagok sorából. Ennek azonban volt némi politikai mellékszöngéje is, mert Fényes Elek az 1860-as években kormánylapoknál dogozott, s egykori ellenzéki barátai ezt nehezményezték. Végül is valóban ő volt a magyarországi statisztikai tudomány megeremtője, az ő elképzelései alapján szervezték meg később az Országos Statisztikai Hivalt, alapvető statisztikai művei adtak mintát a későbbi kutatásokhoz, de a politikai csatározásokban végül is alul maradt, s szinte elfeledve, nagy szegénységben élte utolsó éveit. Nem érdemelte meg, mert hatkötetes statisztikai kézikönyve, amely 1836 és 1840 között jelent meg, e téma alapműve, munkásságával kétszer is elnyerte az MTA nagyjutalmát, s ma is minden szakember e szakterület úttörőjeként tiszteli.

Hunfalvy Pál neves tudósként lett az Akadémia rendes tagja 1858-ban, hiszen már 1841-ben levelező taggá választották. Nyelvész volt és etnográfus, aki 1846-tól a késmárki főiskola igazgatója volt, 1848/49-ben országgyűlési képviselő, a debreceni parlament egyik jegyzője, aki a képviselőházzal együtt Szegedre, majd Aradra menekült, s 1850-ben kapott amnesztiát. A következő évtől kezdődően volt az Akadémia főkönyvtárosa, majd visszatért a politikai életbe, de csak 1865-ben, s két évre rá lett a főrendiház tagja. Neki köszönhető a Magyar Nyelvészet elnevezésű folyóirat 1856-ban történet megindítása, majd 1862-től 13 éven keresztül ő szerkesztette az Akadémia folyóiratát, a Nyelvtudományi Közleményeket. A magyar összehasonlító nyelvtudomány egyik megalapítójaként tisztelik, s a magyar nyelvnek a finnugor nyelvcsaládon belüli helyét Budenz Józseffel együtt ő jelölte ki. Sokat tett annak érdekében, hogy a Reguly Antal által gyűjtött vogul és osztyák szövegek napvilágra kerüljenek. 1876-ban írta alapvető munkáját „Magyarország ethnographiája” címmel, amelyből következik, hogy a nyelvészet mellett a néprajz tudományának is neves kutatója volt. Évtizedeken át Jedlik akadémikus társaként találkozhatunk a nevével.

Petzval Ottó, mérnök-matematikust ugyancsak ekkor választotta az Akadémia tagjai sorába, s nem volt korábban a tudóskör levelező tagja, azonnal rendes tagságot kapott. Korábban a Tudományegyetemen létrejött Mérnökképző Intézetben, az Institutum Geometricumban tanított 1837 és 1850 között, s ezen a helyen Jedlik Ányos tanártársa volt. Tanári munkáját 1851-ben a József-Ipartanodában folytatta, ahol mechanikát, géptant és géprajzot adott elő, s ezek tankönyveit is megírta. Akadémikusságával egy időben, 1858-ban kinevezést nyert a Tudományegyetemre, ahol megint csak Jedlik tanártársa lett, s ő tanította egészen 1883-ig a felsőbb mennyiségtant. Számos tankönyvet írt, köztük említendő a „Vízérő és vízépítésztan”, a „Felsőbb mennyiségtan”, az „Elemi mennyiségtan”, valamint az „Erő- és géptan”. Utóbbi két művét az Akadémia nagydíjával jutalmazták. 1875-ben elsőként írt csillagászati kézikönyvet.

A nagyszámú akadémikus-társ közül még kettőt emelünk ki, Tóth Lőrincet és Wenzel Gusztávot. Tóth Lőrinc jogtudós volt, 1836-ban lett az Akadémia levelező tagja, a következő évtől kezdődően a Kisfaludy Társaság egyik vezető tisztségviselője volt. 1844-ben ő lett a Védegylet titkára. Országgyűlési követként is találkozunk a nevével, a kormányt Szegedre és Aradra is elkísérte, akárcsak az imént említett Hunfalvy Pál. Haditörvényszék elé állították, internálták. Később újságíróként dolgozott, majd 1865-ben ismét országgyűlési képviselő lett, s a Semmitőszék, majd a Kúria bírójaként, illetve tanácselnökeként dolgozott. Számos

drámája és novellája is megjelent, Erkel „Hunyadi László” című operájának a szövegkönyve az ő műve alapján készült. Az Akadémia ügyésze és pénztárosa is volt.

Jedlik másik kortársa, Wenzel Gusztáv, tanártársa volt a Tudományegyetemen 1850-től, ahol Wenzel adta elő a magánjogot. Ebben a korszakban azonban a magyar tudósok pályáíve nem ennyire egyenletes, hiszen itt ugyanarról a Wenzel Gusztávról van szó, aki 1840-ben ugyanarra a fizikatanszékre pályázott, amelyre végül is Jedlik Ányos nyert kinevezést. Kettejükben az a közös, hogy 1850-től kezdődően ők – a különböző tiltások ellenére – magyar nyelven folytatták egyetemi előadásaikat, s magyar nyelven adták közre tankönyveiket. Nem akármilyen tudóstársai lettek hát Jedlik Ányosnak a Magyar Tudományos Akadémián 1858-ban, életművük tisztes példa a ma fiatal tudósnevedéke számára.